

הכניפה' אנו רואים פחות דחיסות בהשוואה למגן, למחיה ולמשלש. מהלך זה של עיצוב תוכני הקדושתא מן הכבד אל הקל משתלב בקו הכללי של פייטני ארץ ישראל בנקודה זו.¹⁷⁸

ה'סדר עולם', שהוא, כפי שצינו, מוקד מרכזי בקדושתא, מיוחד בתכניו, ונקדיש לבירור את הסעיף הבא. פיוטי הדיברין הם הפיוטים הממוקדים ביותר בקדושתא: כל אחד מהם עוסק בנושא המיוחד לו בלבד (כיבוד הורים, שמירת שבת וכיוצא באלו). יש לציין שדווקא ב'ארץ מטה' בא כאן פיתוח מרשים ומעמיק של הנושאים השונים, הרבה יותר מאשר ב'וירד אומן' המשולב ב'אפסי חוג'. מדרשים המפויטים בהרחבה גדולה אנו מוצאים גם בסילוקים, ושוב בעיקר בזה שב'ארץ מטה'; מן הסילוקים האחרים לא נותרו בידנו אלא שרידים. בסילוק 'אלה החוקים' תופשים נושאי קבע שונים (חמישה חומשי תורה, שישה סדרי משנה, ובעיקר שלשלת הקבלה; ראה לעיל, סעיף ה 5) את מקומם של סיפורים מדרשיים רחבים.

פיוטי הקדושה (ט¹ ו-ט² שאחרי 'ארץ מטה', ושלושת הקטעים שבסוף 'אפסי חוג') מושפעים ממילות הקבע שבסופי טוריהם, ואלו מכתובות בהם את ארגון התכנים. פיוט ט³ שאחרי 'ארץ מטה' שב ומסכם את עשרת הדיברות. פיוט ט⁴ (המסופק) הוא פיוט תבנית סטראוטיפי והתנועה התוכנית בו מועטה. כל הפיוטים הללו סובבים כמובן סביב הנושא המרכזי של מתן תורה ומעמד הר סיני.

2. מדוע לא ניתנה התורה לאברהם, ליצחק וליעקב?

סדרי עולם אינם מצויים בידנו בשום קדושתא קדם-קלירית לשבועות,¹⁷⁹ וייתכן מאוד שהקלירי הוא שפיתח דגם זה והכניסו לקדושתא. מכאן ואילך רואים בו הפייטנים חובה גמורה, ועל כן העיון בהם חשוב במיוחד. הסדר שב'ארץ מטה' מעלה כמה סימני ראשונות, גם בעצם שילובו בקדושתא הנראית כאחת הקדומות ביצירותיו של הקלירי וגם בחוסר ליטושו התבנית המלא. נראה עתה שגם במהלך תכניו הוא פחות נועז מחברו שב'אפסי חוג'. חלקם הראשון של ה'סדרי עולם' מתאר את בריאת העולם למען התורה. בסדר שב'ארץ מטה' חלק זה מובחן היטב. הוא צמוד, כפי שראינו, לפסוקי משלי ח, כב-כט, המכתיבים גם את תוכנה של כל אחת ממחרוזותיו. בסדר 'אגמי קרים' שב'אפסי חוג' המבנה חופשי יותר, והמעבר בין שני חלקי הסדר כמעט אינו מורגש. במסגרת תיאור בריאת העולם מוקדשות מחרוזות אחדות לפקפוקים שליוו את בריאת האדם וליצירתו למרות הכול, ובלי שנחוש בכך

178 ראה לעניין זה: אליצור, קהל המתפללים, עמ' 171-190.

179 בקדושתא 'אברות איומה' שילב המעתיק את הסדר של ר' יוחנן הכהן; ראה: פליישר, לקדמוניות הקדושתא, עמ' 398. גם ביתר הקדושתאות הקדומות שנזכרו לעיל, שם, אין סדר עולם.

אנו מוצאים את עצמנו במקום שבו התורה מגיבה על קיומו של אדם הראשון ומסרבת להינתן לו, כלומר בחלק השני של הסדר.

חלק שני זה מעורר עניין מיוחד. כזכור, הקב"ה מציע בו לתורה להינתן לאדם, לנח, לאברהם, ליצחק וליעקב, אך התורה מסרבת (ראה לעיל, סעיף ג), עד אשר מגיע משה והתורה ניתנת לו. מעלותיהם של הגיבורים המוצעים ברורות, אך בנימוקי התורה לדחייתם קיימת התפתחות מעניינת.¹⁸⁰ נקדים ונזכיר שהנושא איננו מתועד בשום מדרש שהגיע לידינו, ואפשר שהוא פרי פיתוח פייטני עצמאי. אבל בפרטי הדברים יכול היה הקלירי להישען על מדרשים קיימים. כך דרך משל בדברים הנאמרים על מתן תורה לאדם הראשון:

אמר ר' יודה, ראוי היה אדם הראשון שתינתן תורה על ידו. מה טעם? "זה ספר תולדות אדם" (בר' ה, א). אמר הקב"ה, יציר כפיי ואיני נותן לו? חזר ואמר, שש מצוות ציויתיו ולא עמד בהם, ואיך אתן לו תרי"ג מצוות, רמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה? (בר"ר כד, ה, עמ' 234).¹⁸¹

האבות נפסלים כערבים לקיום התורה במדרש הבא:

א"ר מאיר, בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני לקבל התורה, אמר להם הקב"ה... הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה ואני נותנה לכם. אמרו לפניו, רבש"ע, אבותינו ערבים לנו... אמר להם הקב"ה, אבותיכם יש לי עליהם. אברהם יש לי עליו, שאמר "במה אדע" (בר' טו, ח). יצחק יש לי עליו שהיה אוהב לעשו ואני שנאתיו, שנאמר "ואת עשו שנאתי" (מלאכי א, ג). יעקב שאמר "נסתרה דרכי מה" (יש' מ, כז). אלא הביאו לי ערבים טובים ואני נותנה לכם (שהש"ר א, ג).

קיים כאן אפוא גרעין מדרשי העשוי לשמש בסיס להשמעת ביקורת על האבות ולדחייתם מקבלת התורה. בסדר הקלירי שב'ארץ מטה', ובעקבותיו

180 עיקרי הדברים שיבואו בהמשך נדונו כבר. ראה במרומז: צונץ, ל"ג, עמ' 99, ובהרחבה בעבודת גמר של נ' ויסנשטרן (ויסנשטרן, מתן תורה, עמ' 19-24). בהבלטה יתרה של פייטנים בתר-קליריים (בעיקר של ר' יוחנן הכהן) דן בנושא לאחרונה יהלום, פיוט ומציאות, עמ' 226-232. כאן נשוב ונדון בעיקרי הדברים על פי הקדושתאות הקליריות.

181 השווה גם: 'לפיכך לא נצטוו אדם הראשון, לפי שגלוי וידוע לפניו שאינו יכול לשמור מצוות הרבה, שהרי מצוה אחת נצטווה ולא עמד בה' (תנחומא שמיני ח).

בכל הסדרים לשבועות, נוספת גם דמותו של נח כ'צדיק תמים' שראוי היה לכאורה לקבל את התורה, אך גם הוא נדחה.

באדם ובנח לא התקשו הפייטנים למצוא פגם. בכל הסדרים שבידנו באות נגדם אותן טענות עצמן: אדם, כמו במדרש שהבאנו, לא עמד באיסור האכילה מעץ הדעת, ועל כן אי אפשר לצוותו תרי"ג מצוות,¹⁸² ונח השתכר והתגלה באוהלו, וגרם לעצמו ביזיון שאינו ראוי לאיש המעלה.¹⁸³ גם לגבי יצחק שווים כל הסדרים, ובכולם באה עליו אותה ביקורת שראינו במדרש: אהבתו לעשיו. בעקבות מדרשים שונים נוצרה בתודעת היהודים זהות בין עשיראדום המקראי לבין רומי, ביזנטיון והנצרות בכללה. עשיו הפך אפוא לסמל הרוע, ואהבת יצחק לעשיו נחשבה כחטא שאי אפשר לשאתו.¹⁸⁴

אבל לגבי אברהם ויעקב אין הסדרים שווים. החטאים שהם מואשמים בהם במדרש שהבאנו דקים ביותר: אין זה פשט הכרחי בכתוב לומר ששאלת אברהם 'במה אדע כי אירשנה' היא בגדר חטא.¹⁸⁵ קשה עוד יותר לראות בפסוק 'למה תאמר יעקב... נסתרה דרכי מה' טרוגיה אישית כלפי יעקב אבינו, שכן על פי פשוטם של דברים הפסוק מכוון אל עם ישראל כולו. בכל זאת הולך הקלירי בסדר שב'ארץ מטה' בעקבות מדרש זה, ומאשים את אברהם ואת יעקב באמירת 'במה אדע' ו'נסתרה דרכי'.¹⁸⁶

182 הקלירי ב'ארץ מטה' מפתח את הדברים בזווית מיוחדת: באכילה מעץ הדעת הוא מוצא עברה על שלושה מתוך עשרת הדיברות, לא תגנוב, לא תענה ולא תחמוד (ראה ארץ מטה, טורים 250-253), וכך הוא יוצר קשר ישיר בין חטאו של אדם הראשון לבין מעמד הר סיני.

183 ב'ארץ מטה' מעמיד הקלירי את הדברים באופן חד, ומתמיה על שנח 'סבל בְּמִי הַמְּבֹל וְלֹא סָבַל בְּטִיפַת תְּאֻנָּה'. בסדרים אחרים, וכך כבר ב'אגמי קרים', באה ביקורת נוספת על נח, שמעשהו גרם לו לקלל את בנו: 'נֶאֱכָר זִרְעוֹ וְקָלְלָה נִחְיָצָה'. פייטנים מאוחרים יותר שבים ומדגישים זווית זו, ואף מנצלים את הנושא להטפות בגנות היין ושתייתו.

184 גם כאן מעמיק הקלירי את הדברים בסדר ב'ארץ מטה', תוך שהוא מתאר איך כל ביטוי בדברי השליחות של יצחק לעשיו העניק לעשיו כוחות לשלוט ולהרע לדורות (ראה בטורים 308-310; למעשה בא כאן מדרש מפורט, שמקורו טרם נודע, על הפסוק 'שֶׁאֵל כָּלִיךְ וְגו' [בר' כז, ג]; ראה בפירוט להלן, סעיף ז 5). בהמשך הדברים ניכרת עצמת חרדתו של הפייטן מן העובדה שיצחק ביקש לקלל את יעקב (טור 316-317).

185 אם כי בקריאה מעמיקה, המובלטת גם בפיוטו של הקלירי, אולי מצוי כאן עומק הפשט, שכן על השאלה 'במה אדע' נענה אברהם ב'דע תדע', אבל: 'כי גר יהיה זרעך... ועבדום וענו אתם' (בר' טו, יג).

186 לגבי אברהם, הקלירי אף מעמיק את ההאשמה כשהוא מדגיש שאמירה זו היא שגרמה לבניו להשתעבד במצרים (ראה בהערה הקודמת ובטורים 291-292). בגנותו של יעקב הוא ממעט, ומקדים לאמירת 'דרכי נסתרה' הסבר ארוך המפרט את הצרות שהביאו את יעקב לידי אמירה זו (ייתכן שביקורת סמויה כלשהי על יעקב טמונה גם בציון העובדה שמכירת יוסף אירעה בגלל העדפתו על פני אחיו בכתונת הפסים; ראה בטור 328).

כנגד הפגמים הדקים הללו באברהם וביעקב ב'ארץ מטה',¹⁸⁷ ההאשמות כלפיהם בסדר שב'אפסי חוג' שונות, והן נראות מבוססות על קריאה ישירה וחדשנית במקרא עצמו. לגבי יעקב הדברים אינם נועזים: חטאו הוא שרימה את אביו בהציגו את עצמו כעשיו על מנת לקבל את הברכות. המרמה איננה נסלחת לו, והתורה מבקשת להינתן לאיש אמת.¹⁸⁸

מעניין הדבר שחטא 'דרכי נסתרה' נעלם כמעט מעל במת הפיוטים, וברוב הסדרים המאוחרים לקלירי באה דווקא האשמת יעקב ברמייה.¹⁸⁹ במקרים בודדים אנו מוצאים שהאשמה זו מתגוונת ונוספים עליה עניינים אחרים. בסדר 'אראלי ערפל' מואשם יעקב, בצד עניין הרמייה, גם בכך שנשא ארבע אחיות.¹⁹⁰ אצל ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי, בסדר 'שבעה דברים קדומים', בא שוב עניין הרמייה, אך נוסף עוד פרט: יעקב שלח ואמר לעשיו 'כה אמר עבדך יעקב', וגרם על ידי כך שעשיו ישלוט בזרעו.¹⁹¹

מפתיע ביותר החטא שמיוחס בסדר 'אגמי קרים' לאברהם אבינו: אברהם מואשם על שעקד את יצחק. עקדת יצחק מוצגת כבר בתורה כניסיון שאברהם עמד בו היטב וזכה בגללו לברכה, וקריאה ביקורתית של סיפור

187 נציין כאן שבאותם חטאים עצמם מאשים הקלירי את אברהם ויעקב (בצד אדם, נח, יצחק ודמויות נוספות) בקיקלר לראש השנה 'אומץ אדירי כל חפץ' (גולדשמידט, ר"ה, עמ' 162-166). בקיקלר זה מנסה הפייטן ללמד את הבריות את חומר הדין, ומראה איך גדולי העולם חטאו, נכשלו ולא יצאו זכאים בדינם. בהקשר זה באים גם חטאיהם של האבות, והם בדיוק אותם חטאים המצוינים ב'ארץ מטה'.

188 קטע זה מעוצב באופן מרשים. הפייטן איננו מטיח האשמות ישירות ביעקב, אלא מגנה את הרמייה ושב ומשבח שוב ושוב את האמת (ולא בכדי הוא בוחר את החרוז 'מת' לקטע כולו). הוא אף יוצר פתגמים בעניין זה (כגון 'ראשית כיזוב – הכופר באמת', טור 261). את 'רמיית גדיים' (258) הוא מזכיר כאילו בדרך אגב. אבל תוך כדי כך הוא מאשים את יעקב בהאשמה מרומזת נוספת, תוך העמקת הקריאה בספר בראשית: כנגד 'רמיית הגדיים' של יעקב, הגורמת לעשיו המכונה 'שעיר בן עז' (לשון נופל על לשון 'שעיר עזים') להסתלק בבושה, נרמז עונשו של יעקב, הבא מידה כנגד מידה: גם בניו רימו אותו בשעיר עזים (בעת מכירת יוסף), ובחטאו (שחייב עונש) הוא גרם למעשה גם לחטאם, וממילא לפגיעה בדיבור החמישי שבעשרת הדיברות ('כבד'; ראה טורים 258-260).

189 יוצא מכלל זה ר' שמעון בירבי יצחק, ההולך בסדר 'שעשוע יום יום' בעקבות הקלירי בעניין אברהם, אך לגבי יעקב אין אצלו כל האשמה אמיתית. הוא קובע שיעקב לא היה פנוי לקבל את התורה, משום שהיה טרוד בצרות כל ימיו: 'זך הָיָה וְנָבֵר וְאִישׁ אֲמוֹנָה / וְרָאוּי לְהִשְׁתַּעֲשֹׁעַ בְּמִתֵּן צְפוּנָה / אֲבָל לֹא שָׁקַט וְלֹא הִפְנָה' (ושמא ההדגשה שהיה 'איש אמונה' יש בה משום פולמוס עם הסדרים המגנים את יעקב על הרמייה, שחלקם אולי היו מוכרים לר' שמעון). ראה: הברמן, שמעון בר יצחק, עמ' צג-צד.

190 ראה לעיל, הערה 115.

191 ביקורת דומה על יעקב ראה בבר"ר עה, א-ג, עמ' 877-881, והשווה לפיוטו של ינאי אצל רבינוביץ, ינאי, א, עמ' 195, שורות 48-51, ובמקורות המצוינים שם.

העקדה נחשבת בדרך כלל כקריאה 'מודרנית'. אבל הקלירי איננו נמנע מדברי ביקורת ברורים. עיקר טענתו היא שאברהם לא היה צריך לסרב למעשה, אך גם לא היה צריך למהר ולהישמע לפקודה: היה עליו להתפלל להשיב את הגזרה, וניתן לו די זמן לכך במשך שלושת הימים שבהם הלך לכיוון הר המורייה. העדר התפילה נחשב כמעשה בלתי טבעי, שאינו ראוי לאב:

עניין כרחם אב על בנים בשכחו
עטיפת תחנה ה'ה לו לערוך בשיחו
(טורים 212-211)

מדובר כאן בביקורת נועזת ובלתי שכיחה, ונראה שהקלירי מנסה לרכך אותה על ידי הוספת דברי שבח על מעשה העקדה:¹⁹²

ערב ונרצה ניוחו
עצם ובכל ארץ הפיח ריחו...
עתה ידעתי שימעתו לשבחו
(טורים 213, 210-209)

אף על פי כן עומד לפנינו כאן רעיון בלתי שגרתי שאינו חוזר עוד בפייטנות לדורותיה אלא בסדרים לשבועות. אין ידוע אם יסוד הדברים במדרש, או שמא הקלירי עצמו חידש אותם. מעניין שלדברים אלו הייתה השפעה עמוקה על פייטנים רבים במשך מאות בשנים. האשמת אברהם בכך שלא התפלל על בנו (ההופכת להאשמה ישירה באכזריות) והאשמת יעקב ברמייה חוזרת בסדרים רבים, ורק לעתים רחוקות אנו שבים מעתה ונתקלים בחטא 'במה אדע'.¹⁹³ הביטויים המתארים את 'אכזריותו' של אברהם הופכים להיות חדים ובוטים. בסדר 'אראלי ערפל' באים בעניין אברהם הטורים:

נינו לאש הציג / בצנארו מאכלת השיג / [כאכזר] המגועגע
נאק לא הרבה / קם כבעל מריבה...
(טורים 189, 186)

192 דברי הריכוך של הקלירי ואמירותיו העקיפות (גם בעניין יעקב) גרמו לפ' פראנקל לטעון שדברי הגנאי לאבות בסדר 'אגמי קרים' מתונים וחלשים יותר מאלו שב'ארץ מטה' (ראה בחלק הלועזי של מאמרו, עמ' 168). אבל פראנקל השווה רק את נימת הדברים, ולא עמד על ייחודו של תוכנם הנועז שהצריך את הריכוך.

193 למעשה ככל הידוע לי רק ר' שמעון בר יצחק חוזר על עניין 'במה אדע' בסדר שלו לשבועות (ראה בנזכר לעיל, הערה 189). אבל לגבי יעקב אין ר' שמעון בר יצחק מציין שום חטא. כפי שהסברנו שם.

באופן מפורש יותר מפיט ר' יוחנן הכהן, בסדר מן הקדושתא 'ארקא
הרעיש איום':^[1234567]

אָבֵל עַל יַחֲידוֹ לֹא קָנָה רַחֲמִים
וְשָׁלַח יָד כְּאַכְזָר לְשֹׁפֵךְ דָּמִים

ומיד הוא כאילו נרתע ומנסה לרכך את הדברים:

וְכָל כֵּךְ לַעֲשׂוֹת רְצוֹן בְּלֵב תָּמִים
וּבְטוּחַ כִּי אַתָּה טוֹב וּמְלֵא רַחֲמִים

[1234567]

[אוצר החכמה]

אבל הוא שב להאשמותיו:

אָבֵל הָיָה לוֹ לְהִתְחַנֵּן לִפְנֵיךְ וּלְבַקֵּשׁ רַחֲמִים
וְלַחֲשׂוֹךְ יַחֲידוֹ מֵאֵשׁ פְּחָמִים.

הוא לא ריחם לולי רחמתי, בעל הרחמים!¹⁹⁴

גם פייטנים מזרחיים מאוחרים יותר ופייטני צרפת במאה האחת-עשרה
חוזרים על עניין זה. כך דרך משל ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי מאשים את
אברהם באכזריות, ואומר שהוא 'צג כְּאַכְזָר מְלִשְׁפוֹךְ תַּחֲנוּן'.¹⁹⁵ ר' בנימין בר
שמואל (בקדושתא 'ארוכה מארץ מדה')¹⁹⁶ מתאר שאברהם 'סִדֵּר מַעֲרָכָה
וְהִצִּית חוֹרִיּוֹת וְעַם אַכְזָרִי נִמְנָה... סָרֹב לֹא סָרַב, אָבֵל הָיָה לוֹ עֲרוֹךְ פְּגִיעָה
וְתַחֲנִינָה',¹⁹⁷ ור' יוסף טוב עלם¹⁹⁸ מתאר איך הוא:

194 ראה: ויסנשטרן, יוחנן הכהן, עמ' 37, טורים 252-258. בהמשך אותו פיוט נאשם יעקב
בתרמית, בעקבות הקלירי בסדר 'אגמי קרים': 'רִימָה בְּהוֹרוֹ בְּקִקְחָתוֹ שְׁנֵי גִדְיָיו... וְכֵּה
בְּמִידָה כִּיחֲשׂוּ בּוֹ יִלְדָּיו / נִישְׁחָטוּ שְׁעִיר עִזִּים לְצֹאת יָדָיו / וְהִפְרוּ דִּיבוֹר חֲמִישִׁי וְלֹא
כִּיבְדוּ אָב'.

195 בסדר 'שבעה דברים קדומים', על פי מהדורה מדעית שלו שהכין לאחרונה מר עדן
הכהן במסגרת עבודת הדוקטור שהוא כותב. דברים ברוח דומה באים גם בסדר האחר
של ר' שלמה סולימן לשבועות, 'אז קדם נבראים' (ראה פתיחת הסדר אצל זולאי,
מקור וחיקוי, עמ' 313; הציטוט כאן מובא גם הוא על פי המהדורה שמכין ע' הכהן):
'פָּעַל כְּשׁוֹצְפִים / אַכְזָרִיּוֹת חִימָה קוֹצְפִים... פִּתַּח תַּחֲנִינָת טִיפּוּפִים / מְלַבֵּקֵשׁ רַחֲמִים
חֲפּוּפִים'.

196 בירור מקיף של שאלת מקומו וזמנו של פייטן זה ראה פליישר, אזהרות לר' בנימין, עמ'
41-9.

197 מהד' ויסנשטרן, מתן תורה, עמ' 138, טורים 142, 145.

198 ראה עליו אצל גרוסמן, חכמי צרפת, עמ' 46-81.

נהפך לאכזרי וימרוט כליו נמנע מלחנן ולשאת פילוליו¹⁹⁹

מנציח תולדות
אח"ח 1234567

הרעיון המופיע אצל הקלירי בסדר 'אגמי קרים' המשיך אפוא לחיות ולשמש במסורת הפייטנית במשך מאות שנים.

תורה תשס"ח

3. 'צנזורה' בסדרים לשבועות

ראוי לציין שמבין הקדושתאות הרבות לשבועות קלטו מחזורי אשכנז דווקא את שתי הקדושתאות ההולכות בעקבות המדרש בציון חטאי האבות ומוצאות בהם פגמים קלים יחסית: 'ארץ מטה' לקלירי ו'אורח חיים מוסר תוכחת' לר' שמעון בר יצחק. אמנם גם הסדר הנועז של ר' יוחנן הכהן נאמר בקהילות אירופיות רבות.

מתברר שהקטעים המטילים פגם באבות האומה לא מצאו חן בעיני מתפללים רבים. הדבר בולט בדפוס אשכנז בעיקר ביחס לסדר הקלירי שב'ארץ מטה', אבל תופעה דומה עולה מכתבי יד שונים גם לגבי הסדרים של ר' יוחנן הכהן ור' שמעון בר יצחק.²⁰⁰ ההסתייגות ניכרת בצורות שונות: לעתים מסתפקים בציון 'א'א' (=אין אומרים) על יד פתיחתו של כל קטע שבו משיבה התורה ומסבירה מדוע אין היא מוכנה להינתן לאבות העולם, במקרים אחרים נמנעים מלנקד את הטקסט, ובמקומות מסוימים אף מקיפים אותו או מעבירים עליו קו ומסמנים שראוי להשמיטו. לא ייפלא אפוא שברוב דפוס אשכנז חסרים קטעים אלה לגמרי מהסדר הקלירי שב'ארץ מטה'.²⁰¹ חסרונם איננו מורגש מבחינה מבנית, שכן כזכור האקרוסטיכון האלפביתי כפול בחלק זה של הסדר. אבל מבחינת תוכנית נוצר כאן מהלך חסר מובן: הקב"ה מציג לפני התורה את אחד האבות, מציע לה להינתן לו, ומיד, בלא הסבר, הוא עובר להציג לפניו את הדמות הבאה ושוב להציע לה להינתן לו. הקדושתאות נדפסו במתכונתן המקוצצת פעם אחר פעם, ורק בעת החדשה החלו להעיר על חסרון הקטעים ואף לפרסם אותם.²⁰² מדובר

199 מתוך הקדושתא 'אמרות ה' אמרות טהורות', מהד' ויסנשטרן, מתן תורה, עמ' 230, טורים 140-141.

200 השווה גם יהלום, פיוט ומציאות, עמ' 227.

201 במחזוריים הנדפסים מצויים הקטעים המקבילים שבסדר של ר' שמעון בר יצחק, אולי משום שאין הוא מייחס חטא ממשי ליעקב (ראה לעיל, הערה 189).

202 ש"א ורטהיימר, בהקדמה להדפסת שבעתות לפרשות זכור ופרה מתוך כתב יד אשכנזי עתיק, מציין: 'במחזור כ"י הנ"ל מצאתי גם אותם החרוזים שנשמטו בכל הדפוסים בפיוט ה' קנני ראשית דרכו שביוצר (!) ליום ראשון של שבועות, המדפיסים כתבו שהשמיטו אותם בעבור שמדברים בגנות אדה"ר נח וכו' שלא נתנו התורה על ידם, אמנם לא טוב עשו בעמם, והרי תראה שהראב"ן ז"ל במחזור שלו כ"י ביאר כל אותם החרוזים ולא השמיט מהם דבר, וגם ר' שמעון הגדול ז"ל בפיוט שבתי וראה תחת

כאן בתופעה מעניינת של 'צנזורה' יהודית פנימית, הבאה לשמור על כבודם של אבות האומה.

מקרה נוסף של צנזורה, הפעם ממניעים אחרים, מצוי במקום אחר בקדושתא 'ארץ מטה': בקצת כתבי יד אירופיים סימנו למחיקה את פיוט הדיברין ל'לא יהיה'.²⁰³ קטע זה, העוסק כולו בגנות האלילים, נתפש כנראה כמכוון נגד פולחן הגויים שבסביבה הקרובה, והושמט מחמת הסכנה.²⁰⁴

4. בכורים וביכורים

כל הקדושתאות שבקובץ הזה מפיטות את פרשת מתן תורה, ובזה עיקר עניינן. יוצאת מכלל זה הקדושתא 'אודרו בעוז', המפיטת את פסוקי קריאת 'כל הבכור' (דב' טו, יט ואילך).²⁰⁵ במסגרת קריאה זו נזכר החג כ'חג שבועות', חג חקלאי שיסודו 'מהחל חרמש בקמה' (דב' טז, טז-י). לחג החקלאי, הנקרא גם 'יום הביכורים' (במ' כח, כו), אין כל זכר בקדושתאות האחרות שבקובץ; אפילו השם 'חג השבועות' לא נזכר בהן.

הקדושתא 'אודרו בעוז' שונה בדבר הזה: המשורר מנסה ואף מצליח לשלב בפיוטים שבה את נושא הפסוקים המתפייטים, הקדשת הבכורות ואיסור זביחת בעלי מומים, בנושא מתן תורה.²⁰⁶ במקומות שונים בקדושתא אנו מוצאים מידות שונות של שילוב בין שני הנושאים. המגן לקוי, ולכן אי אפשר לעמוד על מהלכו. המחיה מוקדש ברובו לעניין מתן תורה, והמצווה המיוחדת שבקריאת התורה באה בו כדוגמה למצוות שנצטווה משה ללמד

השמש שביום ב' דר"ה הזכיר כל אותם הגנותים ולא עלה על לב איש להשמיטם, ובכלל מה שהתורה גלתה אין להצטדק לכסות' (גנזי ירושלים, ג, עמ' ט). אולם ורטהיימר לא פרסם שם את הפיוטים. פרסום נפרד שלהם בא אצל דה האס, מחזור ברסלאו, עמ' 11-17; מישקון, פיוטים עלומים (אם כי הוא חושב בטעות שמחבר הפיוטים הוא ר' שמעון בר יצחק); ובמסגרת הקדושתא השלמה גם על ידי ש' טל, מחזור רינת ישראל לשבועות, נוסח אשכנז, ירושלים תשמ"ז, עמ' 248-250. בימים אלה עומדת להופיע מהדורה מדעית של המחזור לשבועות כמנהג בני אשכנז שהכין י' פרנקל, ושם כמובן באים כל הקטעים החסרים במקומם.

203 ראה דרך משל בכ"י רוויגו 7, דף 105-116 (כ"י ע במהדורתנו).

204 כאן אין לדעת אם הייתה זו צנזורה בלחץ חיצוני, אשר כיוצא בה מצאנו לא אחת במחזורי אשכנז, או צנזורה פנימית שנבעה מפחד אומות העולם. העובדה שהפיוט איננו מצונזר ברוב כתבי היד, ואף מן הדפוסים לא השמיטוהו, מטה את הדעת להניח שמדובר ברגישות מקומית של מתפללים מפוחדים.

205 ראה לעיל, סעיף ד 7, ולהלן, סעיף ח 2.

206 קריאות הפותחות שלא בענייני החג העמידו אתגר מיוחד בפני הפייטנים, אשר מצד אחד נתבקשו לפייט את הפסוקים הראשונים שבקריאת היום בתורה, ומצד שני רצו לדבר על ענייני היום. ניתוח מפורט של מהלכיו של ינאי במקרה דומה (בקדושתא 'אשמורה זאת אשמור נצח' המוקדשת לקריאת 'שור או כשב' [וי' כב, כז] בראשון של פסח) ראה אצל: אליצור, שירה של פרשה, עמ' 199-204.